

Ks. prof. dr hab. Waldemar Graczyk
Instytut Historii
Wydział Nauk Historycznych
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
WARSZAWA

Warszawa, 30 października 2023 r.

RECENZJA

ROZPRAWY DOKTORSKIEJ MGR PAULINY BIERNACKIEJ

Andrzej Noskowski – biskup płocki 1546-1567, napisanej pod kierunkiem dr hab. Radosława Lolo, prof. AFiB Vistula

Recenzowana rozprawa wpisuje się w nurt badań biograficznych nad pozycją, działalnością tak na polu kościelnym jak i państwowym biskupów w okresie przed i po trydenckim. W oparciu o zachowane źródła Autorka rozprawy poddała naukowej refleksji następujące zagadnienia:

- Pochodzenie i początki kariery;
- Działalność polityczna biskupa Andrzeja Noskowskiego;
- Działalność kościelna;
- Działalność fundacyjna;
- Mecenat;

W sumie otrzymaliśmy dobrze udokumentowane opracowanie, które poszerzy naszą dotychczasową wiedzę na temat wielorakich aspektów aktywności jednego z najważniejszych biskupów płockich przełomu średniowiecza i epoki nowożytnej.

1. Metodologia

Rozprawa ma charakter problemowy. Liczy łącznie 232 strony tekstu wraz z aneksami oraz ilustracjami. Składa się ze wstępu pięciu rozdziałów, zakończenia, bibliografii, spisu treści, spisu tabel i wykresów, spisu ilustracji oraz wykazu skrótów. We wstępie Autorka jasno określiła cel, uzasadniła potrzebę opracowania niniejszego zagadnienia, scharakteryzowała literaturę przedmiotu, określiła materiał źródłowy, który w rozprawie został przeanalizowany. Wstęp zawiera również strukturę pracy i jej uzasadnienie. Bibliografia składa się z dwóch części: źródła i opracowania z tym, że w części źródła zostały wyszczególnione – źródła archiwalne oraz drukowane. Bezpośrednią bazę źródłową rozprawy stanowią materiały archiwalne zebrane w: Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum

Państwowym w Warszawie, Archiwum Diecezjalnym w Płocku, Archivum Romanorum Societatis Iesu w Rzymie a także Bibliotece Naukowej PAN i PAU w Krakowie oraz Bibliotece Kórnickiej PAN w Kórniku. W sumie Autorka przeprowadziła kwerendę naukową w 5 jednostkach archiwalnych i bibliotecznych. Źródła archiwalne i drukowane zostały uzupełnione dość obszerną literaturą pomocniczą dawną i najnowszą.

Można by uzupełnić bibliografię przykładowo o artykuły: W. Graczyk, *Stosunki wyznaniowe na Mazowszu. Duchowieństwo mazowieckie w działalności Kościoła polskiego*, w: *Dzieje Mazowsza lata 1527-1794*, red. J. Tyszkiewicz, Pułtusk 2015, s. 311-358; W. Graczyk, *Biskupi płoccy i ich działalność polityczna, religijna i kulturowa do końca XVI wieku*, w: *Mazowsze w retrospektywie badawczej. Dynastia, instytucje, społeczeństwo*, red. Waldemar Graczyk, Jolanta M. Marszalska, Bartłomiej Dźwigała, Kraków 2016, s. 47-58; W. Graczyk, *Masowien im Blick auf die religiösen Polemiken im 16. Jahrhundert*, w: *Dysydenci czy decydenci? Protestanci w obu częściach Prus i Koronie w XVI-XVIII wieku*, red. W. Zawadzki, Elbląg 2018, s. 119-128; W. Graczyk, *Biskup płocki Andrzej Noskowski (1492-1567) jako opiekun artystów i scholarów*, w: *Rola arystokracji w Europie Środkowej ze szczególnym uwzględnieniem Śląska*, red. A. Barciak, Katowice-Zabrze 2017, (druk ukończono w maju 2018; wydawca Studio Noa Ireneusz Olsza), s. 121-127; W. Graczyk, J.M. Marszalska, *Kościół katolicki w Łomży od XV do końca XVIII wieku*, w: *Łomża na przestrzeni dziejów. Monografia opracowana w 600-lecie nadania praw miejskich*, red. K. Sychowicz, Łomża 2018, s. 63-88.

Konstrukcja pracy jest logiczna i przejrzysta. Począwszy od omówienia pochodzenia i wyvodu genealogicznego Andrzeja Noskowskiego, poprzez kwestię jego wykształcenia i opisu początku rozwoju kariery duchownej, Doktorantka przeszła do zagadnień związanych z działalnością biskupią Noskowskiego, jako zarządcy dóbr kościelnych, mecenasa i polityka. Reasumując ten etap oceny pracy pragnę podkreślić, że Autorka przebadła wystarczającą liczbę źródeł i literatury a także wykazała się niezbędną umiejętnością analizy materiałów źródłowych i wyprowadzania z nich właściwych wniosków.

2. Formalna strona rozprawy

Rozprawa pod względem formalnym nie budzi większych zastrzeżeń. Styl narracji jest przystępny, choć Doktorantka nie ustrzegła się błędów literowych czy nieporadności stylistycznych np.

s. 5 – zamiast „próba stworzenia”, powinno być „próba napisania”

s. 7 – zamiast „Polonae”, powinno być „Poloniae”;

- s. 37 – zamiast „Jerzy Grabowski”, powinno być „Janusz Grabowski”
- s. 42 – napisane jest „mniejsze święcenia kapłańskie”, nie było ani mniejszych ani większych święceń kapłańskich. Były i są po prostu święcenia kapłańskie. Autorce zapewne chodziło o niższe święcenia, które poprzedzały fakt przyjęcia wyższych święceń w tym kapłańskich. Niższe święcenia (tonsura, ostiariat, lektorat, egzorcysta, akolitat).
- s. 46 – zamiast „dokonano”, powinno być „dokonało”
- s. 56 – zamiast „posady kościelne”, powinno być „urzędy lub godności kościelne”
- s. 81 – zamiast „biskup Michał Wolski”, powinno być „biskup Mikołaj Wolski”
- s. 85 – parafia w „Smłodowej”?
- s. 85 – zamiast „odbudowa kościoła w Likowie”, powinno być „odbudowa kościoła w Ligowie”
- s. 119 – zamiast „stanowisko biskupa”, powinno być „urząd biskupa”.

Wyżej wymienione błędy i uchybienia zostały zapewne spowodowane pośpiechem, bądź tym, iż praca przed ostatecznym wydrukiem nie została poddana gruntownej korekcie językowej.

Merytoryczna ocena rozprawy

Jak już zaznaczono rozprawa składa się z pięciu rozdziałów, w których Autorka starała się przedstawić wyniki przeprowadzonej kwerendy. We wstępie zazaczyła, że jej celem jest napisanie „pełnego ujęcia biografii postaci biskupa płockiego Andrzeja Noskowskiego”. W rozdziale pierwszym „Pochodzenie i początki kariery” omówiła zagadnienia genealogiczne rodu Noskowskich, dalej uzyskane wykształcenie przez Andrzeja Noskowskiego i początki jego kariery kościelnej do objęcia biskupstwa płockiego. Wykorzystując dotychczasowe ustalenia w zakresie pochodzenia i przodków, późniejszego biskupa płockiego, autorstwa ks. Tadeusza Żebrowskiego, opublikowane w wydawnictwie *Renesans na Mazowszu. Andrzej Noskowski, biskup Płocki*, red. A. Koseski, K. Ostrowski, L. Sobieraj, Pułtusk 2014, s. 18-28, Autorka omówiła szczegółowo kwestie rodzinne wykorzystując dostępne herbarze (Niesieckiego czy Uruskiego), wydawnictwa źródłowe np. *Najdawniejsze księgi sądowe mazowieckie. Księga sądowa zakroczymska (1434-1437)*, t. 3, cz. 2, wyd. K. Tymieniecki, Warszawa 1920, a przede wszystkim *Kartotekę Słownika historyczno-geograficznego Mazowsza w średniowieczu*. W sumie otrzymaliśmy dobre osadzenie omawianej postaci w jej środowisku rodzinnym, jej znaczeniem, wpływami, przede wszystkim na Mazowszu. Sugerowałbym przeniesienie pewnych treści opisu do aparatu krytycznego, zwłaszcza tam,

gdzie są one zestawiane z dotychczasową wiedzą np. artykułem ks. Tadeusza Żebrowskiego. Zabieg ten nadał by tej partii tekstu większej przejrzystości.

Niewiele da się powiedzieć na temat wykształcenia biskupa Andrzeja Noskowskiego. Nie sposób przekonywująco rozstrzygnąć, czy najpierw była to szkoła katedralna w Płocku czy może kolegiacka w Pułtusku. Również niewiele wiadomo o dalszej edukacji ponad to, że w 1511 r. rozpoczął studia w Uniwersytecie Krakowskim. Stopnia akademickiego nie uzyskał, ale podczas studiów poznał zapewne krakowskie środowisko akademickie. I temu aspektowi można było poświęcić uwagi więcej, zamiast przywoływać imiona studentów z Mazowsza, którzy w XV w. i na początku XVI w. studiowali w Krakowie. Jest to o tyle istotne, że niekiedy uwypuklając wpływ i znaczenie uniwersytetu dla środowiska krakowskiego w XV i XVI w. używa się określenia „felix saeculum”. Zatem można było pokusić się o refleksję na umysłowość akademików krakowskich, środowiska wykładowców na przełomie XV/XVI w. i ewentualny ich wpływ na osobowość późniejszego biskupa. Tym bardziej, że z murów uczelni na początku XVI stulecia wyszła pierwsza grupa poetów humanistycznych np. Jan Dantyszek czy Jan z Wiślicy. Szybko rosła sława uniwersytetu jako znaczącego ośrodka literatury. Do Krakowa przybywali znani humaniści północnoeuropejscy: Joachim Vadianus, Walenty Eck, Jan Hadelius czy Filip Gundelius. Studiujący w tym czasie mieli doskonałą okazję zapoznania się z europejską myślą humanistyczną.

Rozdział kończy omówienie początkowych etapów kariery Andrzeja Noskowskiej. W 1520 r. został mianowany notariuszem księżnej Anny i jej synów, zaś w roku następnym (1521), posiadając niższe święcenia z prezenty księżnej otrzymał probostwo w Wąsoszy a w 1522 r. w Przytułach. Po kilku latach (1524 r.) zrezygnował z prebendy parafialnej w Przytułach i objął parafię pw. Najświętszej Marii Panny na Nowym Mieście w Warszawie. Probostwa w Wąsoszy i w Warszawie zatrzymał do objęcia biskupstwa płockiego w 1546 roku. W międzyczasie otrzymał jeszcze kilka kanonii w: kolegiacie warszawskiej (1536), gremialną pułtuską, fundi Szwelice (1538), gremialną w kapitule katedralnej płockiej, fundi Radziwie (1538) oraz w 1545 roku kanonię w kapitule gnieźnieńskiej.

Otrzymał beneficja dawały mu stabilność finansową i chyba dosyć wysoką pozycję w środowisku mazowieckim.

W rozdziale drugim Doktorantka omówiła działalność polityczną i gospodarczą biskupa Noskowskiego. I takie powinno być sformułowanie tytułu tego rozdziału, zamiast „Biskup płocki”. Przy tytule drugiego rozdziału, jaki zaproponowała Autorka, następujące po nim rozdziały: trzeci, czwarty i piaty, miały by charakter podrozdziałów (działalność kościelna, fundator, mecenas).

Po śmierci biskupa nominata Jana Bielińskiego (zm. 18 maja 1546 r.) z poparciem króla Zygmunta Augusta, kapituła katedralna płocka jednogłośnie wybrała 16 sierpnia 1546 r. Andrzeja Noskowskiego na swego biskupa. Swój wybór uzasadniła, nienagannym życiem, cnotami, prawością w postępowaniu i nabytą niemałą wiedzą co zostało odnotowane w aktach kapituły płockiej (*virum vite integritate, virtutum queac morum probitate, nec non litterarum non obscura peritia*) - Acta Capituli Plocensis ab anno 1514 ad annum 1577, w: Archiwum Komisji Historycznej, t. 10, wyd. B. Ulanowski, Kraków 1916, nr 184). Po otrzymaniu breve papieskiego (8 X 1546 r.) i uiszczeniu stosownych opłat Andrzej Noskowski rozpoczął rządy w diecezji. Niewątpliwie należał do bliskich współpracowników króla, popierających politykę monarchy. Być może miała na to wpływ inkorporacja Mazowsza do Korony (1526 r.) i koniec niezależności politycznej księstwa. Swoją drogą, byłby to interesujący wątek do omówienia w kontekście politycznych sympatii Andrzeja Noskowskiego. Dużo uwagi zostało poświęcone w omawianym rozdziale jego aktywności gospodarczej i niewątpliwie talentom ekonomicznym jakie posiadał, które sprawiły, że dorobił się znacznej fortuny, która dawała mu uprzywilejowaną pozycję na Mazowszu. Doktorantka skrupulatnie zestawiała ilości spławianych produktów porównując je z analogiczną aktywnością przedstawicieli różnych rodzin szlacheckich w Rzeczypospolitej (np. Andrzej Tęczyński, Mikołaj Radziwiłł, Stanisław Ostroróg, Gabriel Tarło, Mikołaj Kiszka i inni). Na tym tle aktywność gospodarza Noskowskiego wyglądała znakomicie.

Rozdział trzeci został poświęcony działalności kościelnej biskupa Andrzeja Noskowskiego (nominacje, synody, kontakt z nuncjaturą i stosunek do reformacji). Doktorantka opisała nominacje na stanowiska związane z duszpasterstwem, zarządem diecezją i kapitułami. O wiele przejrzyściej byłoby pokazanie tej polityki personalnej w formie zestawień tabelarycznych: kogo i kiedy wprowadzał na urząd parafialny, mianował swoim współpracownikiem czy wprowadzał do kapituły. Zabrakło w pracy również tabelarycznego zestawienia udzielanych przez biskupa Andrzeja Noskowskiego święceń zarówno niższych (tonsura, ostiariat, lektorat, egzorcysta, akolitat), jak i wyższych (subdiakoniat, diakonat, kapłaństwo) – przecież przez 21 lat urzędowania biskupiego w Płocku takich święceń zapewne udzielał.

Z kolei rozdział czwarty został poświęcony omówieniu działalności fundacyjnej biskupa Andrzeja Noskowskiego (bursa w Krakowie, fundacja kolegium jezuitów w Pułtusku). Omawiany biskup posiadał wyższe niż przeciętne (w tej grupie osób) zrozumienie dla znaczenia wykształcenia. Stąd też kiedy został biskupem na Mazowszu, wziął na siebie ciężar odpowiedzialności za podniesienie poziomu wykształcenia na Mazowszu. W 1555 r. uposażył

magistra i bakałarza sztuk wyzwolonych nauczających w szkole kolegiackiej w Pułtusku, a ponadto wybudował dla szkoły nowy gmach. Przede wszystkim zapisał się jak fundator Bursy Filozofów w Krakowie w 1558 r., zwaną także Bursą *Noscoviana* lub *Masovitarum*. Według zamierzeń biskupa fundatora Bursa miała być środowiskiem, z którego mieli się rekrutować wykładowcy plockiej szkoły katedralnej i biskupiej szkoły w Pułtusku, ponadto miała być też środkiem zapobiegającym przenikaniu „nowinek religijnych” z Zachodu na Mazowsze. Doktoranta opisała okoliczności fundacji i co jest szczególnie cenne na podstawie *Albumu studiosorum* krakowskiej uczelni podała przykładowe liczby scholarów z Mazowsza wpisanych do metryki uniwersyteckiej (np. w latach 1576-1642 – wpisanych zostało 37 studentów z Płocka i 11 z Pułtuska). Znacznie cenniejszym z punktu widzenia stanu dotychczasowej wiedzy byłoby przeanalizowanie, jaki procent studiujących z Mazowsza wracało w swoje rodzinne strony?, gdzie znajdowali zatrudnienie (czy tylko w szkolnictwie)?, w jaki sposób przyczynili się do podniesienia poziomu kulturowego tego regionu?.

Oprócz fundacji Bursy Filozofów biskup Noskowski zasłynął jako pierwszy z plockich biskupów, który podjął myśl utworzenia w diecezji seminarium duchownego i sprowadzenia do diecezji jezuitów. Była to poniekąd odpowiedź na zalecenie soboru trydenckiego, który postulował, by biskupi zakładali przy kościołach katedralnych seminaria. Podejmowane starania zostały uwieńczone sukcesem i 1 stycznia 1566 r. został podpisany akt fundacyjny. Okoliczności towarzyszące osiedleniu się jezuitów w Pułtusku zostały opisane przez Doktorantkę syntetycznie z dochowaniem staranności faktograficznej.

I ostatni rozdział został poświęcony charakterystyce mecenatu biskupa Andrzeja Noskowskiego (fundacje w Pułtusku, Płocku i inne na Mazowszu np. Broku). Czas rządów w diecezji biskupa Andrzeja Noskowskiego zbiegł się z okresem największej aktywności twórczej Jana Baptysty z Wenecji. Architekt ten od 1537 r. związał się na trwałe z Płockiem i diecezją. Kiedy w 1530 r. w wyniku pożaru, jaki miał miejsce w katedrze, zawaleniu uległa lewa nawa wraz ze sklepieniem oraz strop prezbiterium, biskup Andrzej Krzycki stanął przed koniecznością odbudowy świątyni. Dnia 16 września 1531 r. tenże biskup zawarł umowę z Bernardino di Zanobi de Gianotis, który należał do najbliższych współpracowników Berrecciego, twórcy kaplicy zygmuntońskiej na Wawelu oraz Janem Cini ze Sieny, a także Filippo z Fiesole, dotyczącą odbudowy katedry. Odbudowa trwała długo i stała się faktem dopiero za czasów biskupa Andrzeja Noskowskiego, który doceniając warsztat, talent i doświadczenie powierzył kierownictwo prac, osiedlonemu w Płocku od 1540 r. włoskiemu budowniczemu, Janowi Baptyście z Wenecji. Wiele lat trwająca przyjaźń pomiędzy architektem Janem Baptystą a biskupem Andrzejem Noskowskim zaowocowała przede

wszystkim przebudową wnętrza kościoła kolegiackiego w Pułtusku w latach 1551-1552. W tym kościele po raz pierwszy w polskiej architekturze sakralnej ujawniły się ideowe treści Renesansu. Być może przebywając przez wiele lat w otoczeniu książąt mazowieckich, następnie króla Zygmunta Augusta a zwłaszcza studiując w Krakowie w środowisku biskupa krakowskiego Piotra Tomickiego, sprawiła, że biskup Andrzej Noskowski zetknął się z instytucją mecenatu. Dwór biskupa Tomickiego gromadził wielu wybitnych uczonych i poetów, był ogniskiem wiedzy i sztuki promieniującej na cały kraj i wzorem dla współczesnych. To doświadczenie przeniósł później na Mazowsze.

Uważna lektura rozprawy doktorskiej mgr Pauliny Biernackiej upoważnia mnie do stwierdzenia, że Doktorantka opisując życie i dokonania biskupa płockiego Andrzeja Noskowskiego zrealizowała zasadniczo swój zamiar badawczy. Recenzowana praca jest ważna dla poznania postaci Biskupa i jego oddziaływania w szerszym kontekście społeczno-religijnym Mazowsza. Po uważnej lekturze rozprawy pozytywnie oceniam jej treść. Podjęty temat wymagał przeprowadzenia szerokiej kwerendy źródłowej i dobrej znajomości warsztatu historyka. Dostrzeżone przeze mnie potknięcia czy szersze naświetlenia niektórych problemów szczegółowych nie ujmują nakładu pracy jaki został poniesiony, by zrealizować postawiony cel. Uważam, że rozprawa będzie użyteczną dla badaczy zajmujących się episkopatem Mazowsza, jego religijnością, szkolnictwem i kulturą.

Reasumując stwierdzam, że przedstawiona do recenzji praca mgr Pauliny Biernackiej spełnia wymogi stawiane przed pracami doktorskimi i dlatego wnioskuję o dopuszczenie jej Autorki do dalszego etapu przewodu doktorskiego.

u. wahlen frey